

Uralilaista fonologiaa

Studien zur phonologischen Beschreibung uralischer Sprachen. Hrsg. von PÉTER HAJDÚ und LÁSZLÓ HONTI. Bibliotheca Uralica 7. Akadémiai Kiadó, Budapest 1984. 331 s.

Unkarin Mátrafüredissä pidettiin 1.—4. 10. 1979 kansainvälinen symposiumi uralilaisten kielten fonologiasta. (Seppo Suhonen arvioi symposiumia tuoreeltaan *Virittäjässä* 1980 s. 154—157.) Symposiumissa pidetyt esitelmät ja myös joidenkin tulemasta estyneiden neuvostokollegojen lähettämät esitykset on nyt koottu tasokkaan Bibliotheca Uralica -sarjan seitsemänneksi nidokseksi. Koska kahden Mátrafüredissä esiintyneen turkologin, A. Róna-Tasin ja A. Bertan, esitelmät ovat ilmestyneet toisaalla, on tämä teos keskittynyt kokonaan uralilaisiin kieliin. Valitettavasti esitelmien julkaiseminen on kestänyt kauan: kokoelma ilmestyi juuri ennen symposiumin seuraavaa kokousta, joka pidettiin Wienissä viime kesänä. Tällainen viiden vuoden viipymä tutkimuksen esittämisen ja sen julkaisemisen välillä on haitallisen pitkä.

Samojedikielten äännerakennetta tarkastellaan kuudessa kirjoituksessa. E. A. HELIMSKI selvittelee vokaalien kvantiteettia neljässä samojedikielessä ja löy-

tää niistä kolme toisistaan eroavaa järjestelmää. JUHA JANHUNEN luo tyylikkään ja tyhjentävän katsauksen nenetsin fonologiaan. Käytyään läpi äänteet ja perusteltuaan muutamien äänteiden fonemaattisuutta hän esittää näiden yksikköjen väliset paradigmaattiset suhteet ja niiden määrittämiseksi tarvittavat unilateraalit distinktiiviset piirteet käyttäen pääkriteerinä morfofonemiikkaa. Vastaavanlaisen kokonaisesityksen selkupin äännejärjestelmästä on laatinut HARTMUT KATZ. Hän puuttuu myös tällaisen kirjallisiin lähteisiin perustuvan tutkimuksen tekniikkaan ja vaatii filologista otetta materiaalikäsitteelyyn. Esimerkinomaisesti hän kuvaa eri aineistoissa piilevää variaatiota ja selvittelee sen syitä, ts. esittää usein laiminlyötyä lähdekritiikkiä. Katzin lailla JU. A. MOREV korostaa selkupin frikatiiveja käsittelevässä esityksessään, ettei voida puhua selkupin fonologiasta yleensä, koska yhtenäistä normia ei ole olemassa; on vain selkupin eri murteiden fonologia. Selkugia käsittelee myös TAMÁS JANURIK. Hän lähtee kantaselkupin oletuista konsonanttifoneemeista ja tarkastelee niiden nykyedustusta. Tämän konsonanttien historian pohjalta hän luo samalla pätevän murteiden luokittelumallin. Samojedikieliin liittyy myös TIBOR MIKOLAN esitys: hän esittää arvailuja muutamien enetsin ongelmallisten vokaalien (*q*, *ɛ*) alkuperästä.

BÉLA KÁLMÁN antaa luotettavan ja tarkan kuvauksen pohjoisvogulin foneemistosta ja LÁSZLÓ KERESZTES puolestaan Jukondan murteen konsonanttisekvensseistä. LÁSZLÓ HONTI tarjoilee Pelymkan vogulimurteen äännejärjestelmän klassisen fonologian keinoin. Metodi on johdonmukainen ja selkeä mutta samalla melko uuvuttava. Honti esittää myös pätevän ehdotuksen kaikkien itäisten ja läntisten vogulimurteiden fonemaattiseksi transkriptioksi. — JU. A. TAMBOVTSEVIN vogulin vokaalifrekvenssejä käsittelevästä esityksestä näkyy, miten tällaiset irralliset tilastot, joita ei lainkaan selitetä esimerkkien avulla ja joita laadittaessa ei ole vaiuduttu pohtimaan sanojen rakennetta

(esim. yhdyssanojen ominaislaatua), jäävät pelkiksi sormiharjoituksiksi ja saattavat antaa jopa harhaanjohtavan kuvan kielestä.

Ostjakologien loputtomat kiistat, joiden juoni on jo osittain kadonnut ainakin lähdeaineistojen yksityiskohtiin perehtymättömältä fennougristilta, näkyvät myös tässä kokoelmassa: EDITH VÉRTES selvittää omassa esitelmässään pohjois- ja eteläostjakin väliin sijoittuvan Nizjamin siirtymämurteen vokalismia ja jäljittää siinä piileviä palataaliharmonian rippeitä. Samalla hän kritikoi tapaa, jolla Wolfgang Steinitz on tulkinnut murteen vokaaleja. Steinitzin perinnön berliiniläinen vaalija GERT SAUER puolustaa ostjakin etymologisen murreanikirjan (DEWOS) toimituksessa omaksuttua Irtyšin murteen vokaalien fonemaattista transkriptiota Vértesin aiemmissa kirjoituksissaan esittämää kritiikkiä vastaan. Parinkymmenen sivun mittaisessa poleemisessa vastauksessaan Sauerille Vértes vyöryttää esiin todisteita eri materiaaleissa olemassa olevasta eteläostjakin vokaaliharmonias- ta, joka DEWOSin transkriptiossa on hävitetty näkymättömiin. Keskustelu tuntuu täysin lukkiutuneen, ja niinpä yksimielinen käsitys eteläostjakin foneemistos- ta antaa näillä näkymin odottaa itseään vielä pitkään.

JÁNOS GULYA inventoi pohjoisostjakin Šuryškarin murteen foneemit ja tarkastelee lähempää pitkien ja lyhyiden vokaalien suhdetta. Hänen mukaansa pitkät vokaalit ovat ostjakissa — toisin kuin suomessa ja unkarissa — hollia (lax), lyhyet taas tiukkoja (tense). LIESELOTTE SCHIEFER esittää Vahin murteen konsonanttien fonotaksin kombinaatioanalyysin (combination analysis) ja järjestelyerittelyn (order analysis) avulla. Kombinaatioanalyysin kautta saadaan selville segmenttien kombinoituvuus ryhmiiksi. Järjestelyerittely käsittelee segmenttien järjestystä konsonanttiryhmän sisällä ja tuottaa tietoa konsonanttien hierarkiasta systeemissä. Tällainen foneemiston struktuurivaatimusten tutkiminen pitäisi ulottaa muihinkin uralilaisiin kieliin; etenkin

kielten keskinäisessä vertailussa struktuurien rinnakkainasettelu saattaa olla tuloksetkaampaa kuin pelkkien foneemisysteemien vertailu sinänsä. Kuten Schieferkin toteaa, metodien tuottamat tulokset ostjakin konsonanttisekvensseistä eivät ole aivan toisiaan kattavia, koska kehysyksikkö (Rahmeneinheit) ei ole sama molemmissa. Toisaalta hän on valinnut järjestelyerittelyä varten eri kehysyksikön juuri päästäkseen metodin kannalta kauniimpaan lopputulokseen, todistaakseen asymmetrian periaatteen olemassaolon ostjakissa. Myös historiallisen selityksen käyttö joidenkin asymmetrian vastaisten sekvenssien poistamiseksi taulukosta onnahtaa. Muutamista muistakin artikkeleista näkyy, että historiallisia selityksiä käytetään hyvin valikoivasti: synkroniselta kannalta foneemeja analysoitaessa jokin yksittäinen diakroninen muutos otetaan kerkeästi esille, silloin kun se on tarpeen jonkin systeemissä olevan aukon tilkkeeksi.

Permiläiset kielet jäävät teoksessa vähimmälle huomiolle, vain kahden kirjoituksen varaan. ATTILA DOBÓ yrittää tulkita syrjäänin $l \sim v$ -vaihtelua luonnollisen fonologian avulla. SÁNDOR CSÚCS kuvaa luotettavasti votjakin foneemeja ja kiinnittää huomiota erityisesti eri murteiden vokaalijärjestelmiin. Hän arvioi eri kerääjien materiaaleissa esiintyviä merkintävai-rianteja ja selvittää, mikä varianteista kulloisessakin murteessa tulisi valita edustamaan kutakin foneemia. Samalla hän osoittaa, mitkä tapaukset vielä ovat perinpohjaisemman tutkimuksen tarpeessa. Csúcsin kirjoitus on sangen selventävä ja hyödyksi jokaiselle, joka askaroi votjakin murretekstien parissa. Lopuksi hän hajottaa foneemit distinktiivisiin piirteisiin generatiivisen fonologian mukaisesti.

Volgalaiskielten jaksossa ALHO ALHONIEMI piirtää selkeän kuvan länsitšeremissin foneemien esiintymisrajoituksista ja morfofoneemisista vaihteluista. GÁBOR BERCZKI käsittelee tšeremissin jälkita- vujen sekundaareja täysvokaaleja ja arvelee niiden syntyneen tarpeesta korostaa tiettyä morfologista elementtiä. — A. P.

FEOKTISTOV analysoi mokšamordvan konsonantistoa ja selvittää sen kehitystendenssejä. KÁROLY RÉDEI esittää koko erzän kielen fonologian ja morfofonologian päihinänkuoressa. Molemmat mordvaa käsittelevät esitelvät ottavat kirjakielen lisäksi huomioon myös murteet mutta pitävät kuitenkin järkevästi nämä systeemit erillään.

Teoksen antoisimpiin kuuluvassa artikkelissa (»Beiträge zur Abgrenzungslehre des Finnischen»; suomenkielinen laajennelma Vir. 1980 s. 101—115) TERHO ITKONEN käsittelee ensi tavun *e:n* ja *i:n* kombinoituvuutta toisen tavun labiaalivokaaliin. Hän kritikoi Paul Kiparskyn generatiivisia johtosääntöjä, jotka eivät pysty selvittämään syytä kulloisenkin suffiksivariantin valintaan. Syy löytyy kielen historiasta: Toisen tavun labiaalivokaalithan ovat melko nuoria, peräisin osittain varhaiskantasuomesta. Johtamattomissa vartaloissa esiintyvät toisen tavun *u* ja *y* vastaavanlaisissa asemissa kuin *a* ja *ä*. Kun *e* — *ä* ja *i* — *ä*-kombinaatiot muuttuivat kielessä epäproduktiivisiksi, suppeat labiaalivokaalit aloittivat invaasion toiseen tavuun ja omaksuivat saman produktiivisuussuuntauksen — siis *e* — *u* ja *i* — *u* (vain marginaalisina *e* — *y*, *i* — *y*). Konsonanttialkuiset suffiksit järjestyivät vokaalisoinnin mukaisesti — *y* toisessa tavussa —, koska ne ovat agglutinoivampia kuin vokaalialkuiset suffiksit, jotka sulautuvat kiinteämmin vartaloon. Vokaalialkuisen suffiksin asuun on vaikuttanut kantavartalon toisen tavun vokaali, ja niinpä suffiksi on yleisimmin *u*:llinen samoin kuin perusvartaloiden vartalovokaali. Jälkitavun *o:n* ja *ö:n* kehitys on kulkenut hiukan eri latuja, koska *ö* syntyi vasta myöhäiskantasuomeen; *o* oli pitkään pariton vokaali. Siten *ö* on tunkeutunut toiseen tavuun yleensä vain *ä:n*, *ö:n* tai *y:n* sisältävän ensi tavun jälkeen. Se esiintyy myös muutamissa konsonanttialkuisissa, tyypillisesti agglutinoivissa suffikseissa ensi tavun *i:n* ja *e:n* jälkeen. Tässä asemassa *ö* toimii siis positiivisena rajasignaalinä.

HEIKKI LESKINEN vertailee karjalan ja

aunuksen äännejärjestelmiä. Etenkin aunuksessa venäjän kielen vaikutus konsonantistoon on melkoinen; voidaan puhua (alkuperäisestä) perussysteemistä ja toisaalta venäjän tuomista lisistä, jotka nostavat foneemimäärän 21:stä 29:ään. Vastaavanlainen ilmiö juuri konsonantistossa tavataan monissa muissakin Neuvostoliitossa puhuttavista suom.-ugr. kielistä. Nämä alkuaan vieraat äänneet ovat ensin saaneet jalansijan ekspressiivisessä sanastossa mutta ovat leviämässä laajemmallekin. Yksityiskohtaisemmin Leskinen tarkastelee konsonanttien palataalistumista (hän vertailee karjala-aunusta ja suomen itämurteita) sekä edelleen soinnillisten klusiilien syntyä. Hän paneutuu myös sibilanttien olemukseen: karjalassa on kaksi sibilanttifoneemia, *s* ja *ś*, vaikka niiden foneettisia ilmentymiä onkin kolme, *s*, *ś* ja *š*, aunuksessa taas *s* ja *š* sekä niiden soinnilliset vastineet. — PERTTI VIRTARANTA kuvaa tarkemmin karjala-aunuksen soinnittomien sibilanttien esiintymiä. Varsinaiskarjalassa alkuperäinen sanansisäinen *s* toteutuu foneettisesti *š*:nä paitsi *i:n* jäljessä. Aunuksessa taas kehitys on ollut aivan päinvastainen. Suhuuntumisen aiheuttajan Virtaranta näkee venäjän kielen vaikutuksessa.

HEIKKI PAUNOSEN kirjoitus eteläviron Tarton murteen fonologiasta perustuu Mati Hintin keräämään Rõngun murteen materiaaliin. Paunonen tarkastelee foneemeja ennen kaikkea ensi ja toisen tavun foneettisten rakennetyyppien kannalta ja murteen ominaispiirteitä kuten puoliluppeiden vokaalien suppenemista, jälkitavujen *ä:n* ja *ü:n* esiintymisedellytyksiä, *c*-affrikaatan ja palatalisaation foneemaattisuutta. — SEPPO SUHONEN vertaa toisiinsa vatjan Kukkosin murretta, erään inkeriläis-vatjalaisen informantin idiolektia ja puhdasta inkeröismurretta. Yksityiskohtaisemmin hän pysähtyy tarkastelemaan mm. Kukkosin jälkitavujen reduoituneita vokaaleja, soinnillisia klusiileja, *t:n* affrikaatanomaisia allofoneja ja as-tevaihtelusuhteita. Analyysin perusteella piirretty selvä ero kahden vatjaa edustavan korpuksen ja inkeröismurteiden välille.

ISTVAN BÁTORI selvittää ensin teoreettiselta kannalta vokaaliharmoniaa ja umlautia, jotka ovat vaikutussuunnaltaan vastakkaisia ilmiöitä. Sen jälkeen hän tarkastelee yksityiskohtaisemmin lapin diakronista umlautia, jossa toisen tavun vokaali on regressiivisesti vaikuttanut ensimmäisen tavun vokaaliin, niin että kantakielessä vallinneesta takaisten ja etisten vokaalien oppositiosta on siirrytty väljien ja suppeiden vokaalien oppositioon. — PEKKA SAMMALLAHTI käsittelee inarinsaamen fonologisia uudennoksia ja kvantiteetin merkintäongelmia. Hänen mukaansa tapauksissa, joissa diftongien pituuden osoittamiseksi pitäisi niiden jälkeisissä konsonanteissa erottaa neljä eri pituusastetta, voitaisiin valita distinktiiviseksi piirteeksi tavun paino, ts. se onko diftongi alku- vai loppupainotteinen. Edelleen saamen erilaiset kvantiteettiasheet olisi ehkä ymmärrettävä konsonantiston fonologisesti vaihtelevien subglottaalisten artikulaatiopulssien heijastumiksi. — MIKKO KORHONEN tarkastelee turjanlapin fonologian keskeisiä ongelmia: neljää erilaista painoastetta, joista vahva sivupaino on merkityksellisin, palatalisaatiota, joka on konsonanttien segmentaali piirre toisin kuin koltan- ja kildininlapissa, joissa se on suprasegmentaalinen, liudennusta sekä foneemien distinktiivisiä piirteitä. Vokaaliosassa Korhonen päätyy valitsemaan distinktiiviseksi tense—lax-korrelaation kvantiteettikorrelaation asemesta.

Varsinaisten esitelmien lisäksi on julkaistu vielä WOLFGANG ULLRICH WURZELIN huomautuksia ja kysymyksiä eräisiin niistä sekä PEKKA SAMMALLAHDEN kommentti etäassimilaatiosta, jonka hän mieluummin tulkitseisi koartikulaatioilmiöksi ja (osittaiseksi) kontaktiassimilaatioksi. Nämä kommentit jäävät osittain ilmaan riippumaan, koska ne on yleensä jo otettu huomioon esitelmien kirjallisia versioita laadittaessa ja esitetyt muutokset on tehty tekstiin. Jonkinlaisen kuvan ne kuitenkin antavat käydyistä keskusteluista.

Koko teos jakautuu tavallaan kahtia. Osaksi se sisältää spesifisiä, jotain yksit-

täistä fonologian ilmiötä tarkastelevia artikkeleita. Ne eivät aina hevin avaudu asiaan vihkiytymättömälle, mutta parhaassa tapauksessa niissä pureudutaan keskeisiin äänneopin ongelmiin ja tarjotaan niistä uusia tulkintoja. Osa taas on yleisiä, käsiteltävänä on jonkin kielen fonologia (vokaalisto tai konsonantisto tai molemmat) ja fonotaksi tai morfofoneemiikka kokonaisuutena. Jonkin uralilaisen kielen äännerakennetta koskevia tietoja ei useinkaan löydy mistään systemaattisesti koottuina, vaan niitä saa metsästä lukuisista kieliopin johdannoista ja pikkuartikkeleista. Sen vuoksi nämä pätevät yleisesitykset ovat sangen tarpeellisia ja tekevät kokoelmasta hyvän ja hyödyllisen käsikirjan jokaiselle fennougristille.

SIRKKA SAARINEN

N

N